

Sharifa KARIMOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: karimova.sh.76@mail.ru

Oila va gender ilmiy - tadqiqot instituti Phd, dotsenti, U.Jabbarov taqrizi asosida

READING TEXTS ARE THE BASIS OF DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Annotation

This article focuses on the development of lexical competence of future foreign language teachers in the process of professional training: reading literary texts, working with vocabulary, reading works rich in different plots, linguistic, grammatical, linguistic-cultural, stylistic, is devoted to the importance of the role of literary works, which are permanent custodians of socio-cultural information.

Key words: Future foreign language teachers, professional training, lexical competence, linguistics, linguistic-cultural, text, reading.

ЧТЕНИЕ ТЕКСТОВ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Данная статья посвящена развитию лексической компетентности будущих учителей иностранного языка в процессе профессиональной подготовки: чтению художественных текстов, работе со лексикой, чтению произведений, богатых разными сюжетами, лингвограмматических, лингвокультурологических, стилистических. важность роли литературных произведений, которые являются постоянными хранителями социокультурной информации.

Ключевые слова: Будущие учителя иностранного языка, профессиональная подготовка, лексическая компетентность, лингвистика, лингвокультурологическая, текст, чтение.

O'QISH UCHUN MATNLAR BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHILARINING LEKSIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NEGIZIDIR

Annotatsiya

Ushbu maqola bo'lajak chet tili o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik jarayonida leksik kompetensiyasini rivojlantirishda badiiy matnlarni o'qish, lug'at bilan ishlash, turli syujetlarga boy bo'lgan asarlarni o'qish, lingvistik, grammatik, lingvo-madaniy, stilistik, ijtimoiy-madaniy ma'lumotlarning doimiy saqlovchisi bo'lgan adabiy asarlarning o'rni muhimligiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Bo'lajak chet til o'qituvchilar, kasbiy tayyorgarlik, leksik kompetensiya, lingvistik, lingvo-madaniy, matn, o'qish.

Kirish. Mamlakatimizda bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini xalqaro malaka talablari asosida tashkil etish, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini ilg'or xorijiy tajribaga asoslangan holda tayyorlash xorijiy tillarda erkin muloqot qila oladigan mutaxassislar tayyorlash jaxon sivilizatsiyasi yutuqlaridan keng foydalanishning me'yoriy asoslari yaratildi va moddiy-texnik bazasi boyitildi. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi farmonida[1] ta'lim sifatini oshirish, mexnat bozorining zamonaviy ehtiyojlarga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa etib belgilandi, shuningdek, xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish va ta'lim sifatini baholash asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyati sifati va samaradorligini oshirish ustuvor vazifa etib belgilandi. Natijada, oliy ta'lim muassasalarida tillarning fanlarga integrallashtirilgan holda o'rgatish imkoniyati kengaytirildi.

Bo'lajak chet tili o'qituvchisini tayyorlash jarayonida auditoriyada leksik kompetensiyalarni rivojlantirish strategiyalarini o'zlashtirishni o'z ichiga olgan kasbiy ahamiyatli kompetensiyalarni shakllantirish muhim o'rin tutadi. Ular, bir tomondan, umumiy kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismi bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'qituvchining chet tilining kommunikativ kompetensiyasining bir qismidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida chet tilini o'qitishning mustaqil usuli bo'lgan "uyda o'qish" (home reading) to'liq o'rganilmagan va talab qilinadigan didaktik salohiyatga ega ekanligi aniqlanmagan. Ma'lumki, chet tilini o'qitishda badiiy matnlar alohida ahamiyatga ega. M.K.Borodulina "badiiy asarlar adabiy til me'yorlariga muvofiq, chet tilini o'rganishda ustuvor namunadir", deb hisoblaydi[2]. Badiiy matn muallif va uning qahramonlari nutqida tilning mavjudligini, chet tilida fikrlarni ifodalash usullariga rioya

qilish va o'qilayotgan narsaning ma'nosini bevosita idrok etish kuzatish imkoniyatini beradi.

V.P.Rudnevning fikricha, badiiy adabiyot voqelikning aksi bo'lmasa-da, u "muallifga tegishli bo'lgan milliy til madaniyatiga xos nutq faoliyatining aksidir. Badiiy nasrning materiali oddiy nutq faoliyati, ya'ni, badiiy matn ona tilida so'zlashuvchilarning haqiqiy zamonaviy nutq faoliyatini aks ettiradi va milliy-o'ziga xos tushunchalar, chet tilidagi voqelikning ijtimoiy-madaniy holatlari bilan to'yinganligi bilan tavsiflanadi" [3]. Matnning lingvistik shakli muallifning maqsad va fikrlarini ifodalash uchun til vositalaridan foydalanishning yorqin namunasidir.

Tilga madaniyat sifatida qarash badiiy adabiyotga murojaat qilish o'rinli ekanligini anglatadi. Mukammal yo'naltirilgan "o'qish uchun matnlar" bo'lajak o'qituvchining so'z boyligini oshirishda samarali omil bo'la oladi, deb hisoblaymiz. Bu holat, o'z navbatida, talabalarning chet tilini bo'lajak mutaxassis sifatida o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshirishi shubhasiz. Zamonaviy mualliflarning badiiy matnlarni o'rganishga asoslangan bo'lajak mutaxassislik tilini o'qitish quyidagi ijobiy jihatlariga ega. Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, badiiy asarlarni mutolaa qilish talabalarning shaxsiy kamlotiga, yuksak axloqiy fazilatlar, tanqidiy fikrlash, qat'iy hayotiy pozitsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiy asarlar o'rganilayotgan til madaniyati va zamonining asosiy ontoantropologik muammolariga ta'sir ko'rsatadigan, ma'lum bir mamlakat madaniyatining durdonasi ekanligini inkor etib bo'lmaydi [4].

Turli lingvistik, grammatik, lingvo-madaniy, stilistik, ijtimoiy-madaniy ma'lumotlarning doimiy saqlovchisi bo'lgan adabiy asar talabalarning dunyoqarashini sezilarli darajada boyitadi, ularning lingvistik saviyasini oshiradi, mustaqil xulosalar va umumlashtirishlar uchun material berib, til ta'limi

sohasida bo'lajak mutaxassislarining kasbiy tafakkurini rivojlantiradi.

N.M.Ahmedova fikricha, auditoriyada haqiqiy matnlar bilan ishlash kasbiy sohaga imkon qadar yaqin bo'lgan vaziyatlarni yaratishga, tili o'rganilayotgan mamlakatidagi kasbiy voqelikni anglashga va mamlakatda kasbiy madaniyat haqida to'g'ri tasavvurlarini rivojlantirishga imkon beradi. Autentik (asl nusxadagi) matnlardan foydalanish talabalarning chet tilidagi kasbiy muhitda erkin harakat qilishlari, bilim, ko'nikma va malakalarini muayyan hayotiy vaziyatda qo'llashlari uchun asosiy omillardan biridir[5].

Uyda o'qish sifatida foydalaniladigan, o'tmish va bugungi kunning eng dolzarb muammolariga bag'ishlangan, turli syujetlarga boy bo'lgan asarlar talabalar nutqi uchun psixologik shart-sharoitlar yaratadi, bo'lajak mutaxassislarining og'zaki nutqi, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Va nihoyat, bizning uchun ayniqsa muhim bo'lgan badiiy adabiyotni o'qish talaba ongida leksik birliklarni yangi kontekstda doimiy ravishda takrorlashni, shuningdek, allaqachon o'rganilgan grammatik tuzilmalarni yangi leksik material bilan uyg'unlashtirishni rag'batlantiradi. Leksik birliklarning bunday takrorlanishi lug'atning kuchli o'zlashtirilishi va undan talabalar tomonidan kelgusida foydalanish uchun qulay imkon yaratadi.

Bo'lajak chet tili o'qituvchilarining kasbiy leksik kompetentsiyasini rivojlantirish jarayonida matnga asosiy negiz (asos) sifatida qarash bir qator omillar bilan asoslanadi[6]:

- "matn "og'zaki nutqning bir turi bo'lib, nutq jarayonida ma'nolarni tartibga solish uchun bajariladigan og'zaki va og'zaki bo'lmagan intellektual jarayonlarni o'z ichiga oladi" ham aloqa uchun axborot vositasi sifatida, ham tilshunoslikning asosi sifatida ishlaydi;

- matn orqali muloqot to'liq axborot shaklidir, shuning uchun matn talabaning til va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi;

- Matn orqali siz turli ish turlari va shakllarini tashkil qilishingiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Uyda o'qish (home reading) darslarida har qanday chet til madaniyatini ko'rstib beradigan, ta'lim tili uchun mos, og'zaki va turli janrdagi shuningdek muloqot uslubidagi grafik matnlar axborot manbaidir.

Ma'lumki, uyda o'qish jarayonida matn ustida ishlash pedagogika oliy o'quv yurtida turli maqsadlarni ko'zlaydi va shunga mos ravishda matn ham turli vazifalarni bajaradi, ular quyidagilar: leksik va grammatik materialni o'zlashtirish; og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishni; lingvistik kuzatishlar va lingvistik bilimlarni kengaytirish; chet tilini o'zlashtirishda motivatsiya beruvchi vositalar; ilm olish maqsadiga erishish vositasi, ya'ni ikkilamchi til shaxsini rivojlantirish vositasi sifatida ishlaydi.

I.B.Utayeva fikriga ko'ra, chet tiliga grammatik materialni yana 2 xil usul bilan taqdim etish mumkin. Bu usullar quyidagilar[7]:

1. Leksik usul yordamida.
2. Modellar yordamida.

Leksik usul bilan tilda kam uchraydigan grammatik hodisalar tushuntiriladi. Bu usulga ko'ra talabalar konkret grammatik hodisalar bilan tanishtiriladi va bu hodisalarini tarjimasini, ma'nosi va qo'llanilishi ko'rsatiladi.

Modellar yordamida grammatik hodisani tushuntirish metodikada keng tarqalgan usuldir. Model deganda o'rganilayotgan tilning fonetik, leksik va grammatik normalar talabalariga javob beradigan shartli ishoralar bilan ifodalangan va muomalaning potentsial, abstrakt, eng kichik berligini nazarda tutadi.

Chet tillarini o'qitish amaliyoti va kasbiy pedagogik faoliyat sohasida tilning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun biz psixolingvistika nuqtai nazaridan matn tushunish nazariyasiga murojaat qilishimiz muhimdir.

Matn tushunish jarayoni mashaqqatli mehnatni taqozo etadi, buning natijasida keng ma'lumotdan asosiy g'oya ajratib olinadi, qabul qilingan xabar qabul qiluvchida ma'lum bir ma'nolar majmuasini tashkil etadi. Bu xabarni idrok etilayotgan

matn mazmuniga ekvivalent ichki kodning bir turi bo'lgan semantik mavzuga siqish orqali sodir bo'ladi.

V.I. Narolina [8] matn tushunishdan avval so'zlarning kontekstual ma'nolarini aniqlash, shuningdek, ularning sintaktik tuzilishini tushunish kerak, deb hisoblaydi. Yu.N. Karaulov matnlarni to'g'ri tushunish uchun lug'atni yaxshi bilish zarurligini ta'kidlaydi: "Matn idrok etish ortida talaba eshituvchi sifatida turadi va idrok odatda "til-tushuncha" kanali orqali sodir bo'ladi: belgilar matn idrok etish jarayonida o'zgarib, matnga xos standart tushunchani qayta yaratadi" [9; 204-b.].

Ko'plab tadqiqotlarga qaramay, olimlar tushunishning mohiyati bo'yicha bir fikrga kelishmadi. Tushunish ikki tomondan - jarayon sifatida va natija sifatida, jarayonning natijasi sifatida qaraladi. Tushunish, fikrlash, xotira, g'oyalar, qayta tiklash va ijodiy tasavvurga qaratilgan jarayonda hissiy-irodaviy va boshqa psixik jarayonlar, shaxsning xususiyatlari va qobiliyatlari bir tugunga birlashtiriladi. Badiiy asarning semantik mazmunini ochib berish quyidagi aqliy operatsiyalar bilan bog'liq: qiyoslash, bashorat qilish, taxmin qilish, tahlil qilish, sintez qilish, induksiya va deduksiya, tanqidiy fikrlash, abstraksiya va konkretlashtirish va boshqalar, bu esa tushunish jarayonining borishini ko'rsatadi. Ko'p o'lchovli fikrlash jarayoni, jumladan mnemonik faoliyatidir (esda saqlash).

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, matn tushunish jarayoni - bu talabaning qadriyatlarini va shaxsiy tajribasi prizmasidan o'tadigan matnning o'zi, ichki va tashqi omillar o'rtasidagi maqsadli o'zaro bog'liqlik sanaladi. Bo'lajak o'qituvchini pedagogik yo'naltirilgan matnlar asosida kasbiy belgilangan lug'atni to'g'ri tushunish va o'rganishga o'rgatish bizning vazifamizdir.

Haqiqiy xorijiy til voqeligi har doim ham badiiy matnda aks ettirilmasligini inkor etib bo'lmaydi. Shunga qaramay, badiiy obrazda har doim hayotning boshqa madaniy voqeliklarini umumlashtirish, milliy mentalitet, ma'lum bir ijtimoiy tabaqa, ma'lum bir kasb vakilining nutq xatti-harakatining o'ziga xos xususiyatlari borligiga qo'shila olmaymiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, chet tilidagi badiiy matnlarni o'qish bir qator qiyinchiliklar bilan bog'liq. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qish jarayonida ba'zi bir til hodisalarini talaba uchun alohida qiyinchilik tug'diradi: ular rang barang stilistik leksik birliklar, ko'p ma'noli so'zlar, idiomatik iboralar, frazeologik fe'llar, realialar, jargon iboralar, "ekvivalenti bo'lmagan lug'at"dir. Uyda (mustaqil) o'qish uchun matnlarni tanlash mezonlari qanday? Bizning fikrimizcha, sanab o'tilgan til hodisalarini matndan butunlay chiqarib tashlamaslik kerak, chunki bu uni ekspressivlik va o'ziga xoslikdan mahrum qiladi, shuningdek, uning estetik idrokini buzadi.

Biz kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan mazmunan yaxlit tuzilgan, pedagogik oliy o'quv yurtlari talabalarining kasbiy qiziqishlariga javob beradigan, pedagogikaga yo'naltirilgan matn ustida ishlash, bo'lajak chet tili o'qituvchisining kasbiy leksik kompetentsiyasini rivojlantirishning asosiy birligi ekanini tushunamiz. Endi biz haqiqiy matn ustida ishlash texnologiyasi masalasiga so'z bilan javob beramiz.

Nutqning leksik birliklari bilan ishlash, har doim oliy o'quv yurtlari chet tili o'qituvchilarining diqqat markazida bo'ladi. So'zni bilish bu uning tovush va grafik shakllarini, ma'nosini (yoki so'z ko'p ma'noli bo'lsa ma'nolarini) va qo'llanilishini bo'lishni taqozo etadi.

Ingliz tilida ko'p ma'noli so'zlarning hajmi juda katta bo'lganligi sababli, bo'lajak chet tili o'qituvchisi barcha ma'nolarni o'rganishi kerak. So'zning lug'aviy ma'nosini o'zlashtirish, eslab qolish, ularni ko'paytirish, yodlash orqali so'z ma'nosini o'rganish kabi funksiyalarini faollashtiradi. So'zlarni o'zlashtirishga sarflangan sa'y-harakatlar, birinchi navbatda, so'zlovchining fikrini ifodalash zarurati, shuningdek, ularning o'ziga xos xususiyatlari, ona tilidagi ma'nosiga to'g'ri kelish yoki kelmasligi, aniq/mavhum tushunchalarga ega ekanligi, nutqda uning muhimligi bilan belgilanadi.

E.I. Passov leksik kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun barcha nutq faoliyatini kommunikativ-kognitiv vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish va muloqotning aniq maqsadlari va motivlarini amalga oshirish tavsiya etadi. Maxsus adabiyotlarda nutqiy fikrlash faoliyatining asosiy stimulyatori nutqiy fikrlash

vazifasi ekanligi bir necha bor qayd etilgan, chunki u nutq faoliyatiga qiziqish uyg'otadi va kuchli qiziqishni o'rnatadi deb takidlaydi[10; 47-b.].

Bo'lajak chet tili o'qituvchisining kasbiy leksik kompetentsiyasini rivojlantirish bosqichlarini quyidagicha tasvirlash mumkin:

-KLIK (kasbiy leksik kompetensiya) rivojlantirish texnologiyasi bosqichlari

-Idrok qilish bosqichi: kasbga oid tekstlarning yangi leksik birliklarini tanlash va guruhlash

-Semantizatsiya bosqichi: asosiy ma'lumotga e'tibor qaratish, leksik birliklarni semantikasini tanib, anglab olish va ilk tushuncha hosil qilish.

-Avtomatlashtirish bosqichi: farqlash va identifikatsiyalash (ajratish); taqlid qilish orqali o'zgartirish;

bashorat qilish; assotsiativ(uyushgan) aloqalarni qisqartirish va kengaytirish va boshqalar.

Ijodiy bosqich: aloqaning professional shartli vaziyatlarini modellashtirish (syujet, tematik, o'zgaruvchan, munozarali, muammoli qidiruv).

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, bunday bosqichlar bo'lajak chet tili o'qituvchisining kasbiy leksik kompetentsiyasini rivojlantirish uchun biz yaratgan texnologiyaning asosini tashkil qiladi. Leksik kompetentsiyani samarali rivojlantirish uchun barcha nutq faoliyatini kommunikativ-kognitiv vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish va muloqotning aniq maqsadlari va motivlarini amalga oshirish muhimligi yuqorida aniqlandi demak, maxsus adabiyotlarda nutqiy fikrlash faoliyatining asosiy stimulyatori nutqiy fikrlash vazifasi ekanligi bir necha bor qayd etilgan, chunki u nutq faoliyatiga qiziqish uyg'otadi va kuchli qiziqishni o'rnatadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son.
2. Бородулина, М. К. Обучение иностранному языку как специальности (Немецкий язык) [Текст] / М. К. Бородулина, А. Л. Карлин, А. С. Лурье. - М.: «Высш. школа», 1975. - 264с.
3. Руднев, В.П. Морфология реальности: Исследование по «философии текста» [Текст] / В.П. Руднев. - М.: Гнозис, Русское феноменологическое общество, 1996. -207с.
4. Стрекалова, М.Д. Основные методические критерии отбора содержания обучения чтению в рамках курса «Домашнее чтение» в языковом вузе [Текст] /М.Д. Стрекалова // Теория и методика обучения и воспитания. -2008.-№3(5)-С.7-10.
5. Axmedova N.M. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish: diss... PhD T.:2020. - 75 b.
6. Дридзе, Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации [Текст] / Т.М. Дридзе. - М., 1984. - 186с.
7. Utayeva I.B. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning Grammatik kompetensiyalarini rivojlantirish. Ped.fan.ilmiy darajasini olish uchun diss. T.-2022. 51-bet.
8. Наролина, В.И. К проблеме уровней понимания / В. И. Наролина //Сайт журнала «Вопросы психологии»: - [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.voppsy.ru/issues/1982/826125.htm>
9. Караулов, Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус [Текст] / Ю.Н. Караулов. -М.: Наука, 1981.-366 с.
10. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е.И. Пассов. - М.: Просвещение, 1991. - 223с.